

Osmanlı Dönemi Türkçe Müzik Yazmalarında Ünlü Türk Bilgini Fârâbî

Famous Turkish Philosopher Fârâbî in the Turkish Musical Manuscripts of the Ottoman Period

Neşe CAN

*GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi. İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı
Ankara-TÜRKİYE*

ÖZET

Eski Grek bilimlerinde uzmanlaşmış olan Fârâbî döneminin en büyük müzik teorisyeni olarak kabul edilmektedir. Kendisinden sonraki kuşakları derin bir şekilde etkileyen ünlü bilgine Osmanlı dönemi ilk Türkçe müzik yazmalarında geniş yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk müziği, Türkçe müzik yazmaları, Fârâbî

ABSTRACT

Farabî, who was specialized in ancient Greek sciences, was considered to be the greatest music theoretician of his time. The famous scientist, who deeply affected the generations after him, was assigned a special status in the first Turkish musical manuscripts of the Ottoman period.

Key Words: Turkish music, Turkish musical manuscripts, Fârâbî

1. Giriş

Osmanlı döneminde müzik teorisi üzerine ilk Türkçe eserler XV. yüzyılda yazılmaya başlanmıştır. Bu eserlerde ele alınan konulardan bir çoğunun kökü IX. ve XIV. yüzyıllar arasında İslâm dünyasında yazılmış olan bazı Arapça ve Farsça müzik kitaplarına, buradan da eski Grek müzik kaynaklarına uzanır. XV. yüzyıldan başlamak üzere yazılmış olan Türkçe müzik kitaplarında ele alınan müzik teorisiyle Ortaçağ İslâm dünyası ve eski Grek müzik kitapları arasındaki bağların araştırılıp gün ışığına çıkarılması Türk müzik tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Türkçe müzik yazmalarının hemen hepsinde adından övgüyle bahsedilen ünlü bilgin Fârâbî (870-950), müzik teorisi alanındaki bu zincirin en önde gelen simâlarından biridir. Fârâbî'nin Ortaçağ İslâm dünyasında kendisinden sonra gelen yazarlar üzerindeki etkilerini iki farklı yönden ele almak mümkündür. Bazı yazarlar, aralıklar, cinsler, diziler ve ses sistemi gibi dönemin müzik teorisinin önde gelen konularında Fârâbî'nin eserlerinden ciddî bir bilimsel üslup içerisinde alıntılar yaparak ve bazı noktalarda eleştiriler de getirerek görüşlerini aktarırken, bazıları ise eserlerinden hiçbir bilgi aktarmaksızın ünlü bilgiden müzikte olağanüstü işler yapan, ud, kânun gibi çalgıları icat eden, müziğiyle istediğinde insanları güldürebilen, ağlatabilen ve uyutabilen, âdeta efsânevî bir şahsiyet olarak bahsetmişlerdir. Bu çalışmada, Fârâbî'nin Türkçe müzik yazmalarındaki etkileri ele alınmıştır. Bu amaçla önde gelen Türkçe müzik kitaplarından, Yûsuf bin Nizâmeddin Kırşehrî'nin Risâle-i Mûsikî'si (1410), Bedr-i Dilşâd'ın (1404-?) Muradnâme'si, Hızır b. Abdullah'ın (XV. yüzyıl) Kitâbü'l-Edvâr'ı, Seydî'nin Matla'ı (1504), Kadızâde Tîrevî'nin (ö. 1494 ?) Mûsikî Risâlesi, Lâdikli Mehmet Çelebî'nin (XV. yüzyıl) Zeynü'l-Elhân'ı, Abdülbâki Nâsır Dede'nin (ö. 1821) Tedkîk u Tahkîk'i ve Hâşim Bey'in (ö. 1868) Mûsikî Mecmua'sı incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Türkçe müzik yazmalarının hemen hepsinde Fârâbî'nin adının yalnızca abartılı ve hayret uyandıran bazı rivayetlerle bir arada geçtiği görülmüştür. Osmanlı döneminde XV. yüzyıldan itibaren müzik teorisinde kökeni eski Greklere dayanan ve oradan da Ortaçağ Arap ve Fars kaynaklarına geçen birtakım matematiksel unsurların terk edilerek daha çok müziğin uygulamalı yönlerine ilişkin bir teorinin gelişmesiyle birlikte,

Fârâbî'nin eserlerinde ayrıntılı olarak ele alınan konular da Türkçe yazmaların büyük çoğunluğunda artık yer almaz olmuştur. Bununla birlikte masalımsı bir anlatım içerisinde efsânevî bir Fârâbî kişiliği yaşamaya devam etmiştir.

2. Fârâbî'nin Hayatı ve Müzik Teorisi Üzerine Eserleri

Fârâbî, müzik dışında mantık, ahlâk, siyaset, matematik ve felsefe gibi bir çok alanda önemli eserler vermiş çok yönlü bir bilginidir. Eski Grek felsefesini yorumlayarak geliştirmiş, İslâmiyetle Plâton (Eflatun) ve Aristo felsefelerini bağdaştırmaya çalışmıştır. İslâm felsefesinin kurucusu kabul edilen Fârâbî'ye, Aristo'dan sonra gelen ikinci öğretmen anlamında *Hâce-i Sâni* unvanı verilmiştir. İslâm dünyası dışında da büyük etkisi olan Fârâbî Ortaçağ Avrupası'nda *Alpharabius Avenassar* adıyla tanınır. Uzun adı Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî olan bilgin, 870 civarında bugün Kazakistan sınırları içinde olan Fârâb şehri yakınlarındaki Vasiç'te doğar. Dönemin büyük kültür merkezlerinden biri olan Bağdat'a gelerek Aristo'nun eserlerini Arapça'ya tercüme eden bilginlerden birisi olan Ebû Bişr Matta b. Yûnus'la felsefe çalışır. Daha sonraları Hârran'a giderek İskenderiye Grek ekolüne bağlı Yuhannâ b. Haylân'la çalışmalarını sürdüren Fârâbî, eski Yunan bilimlerinde iyice uzmanlaşır ve dönemin diğer bilginlerini geride bırakır. 942 yılında Hemdânî hükümdarı Seyfûddeve'nin daveti üzerine Halep'e yerleşerek bu hükümdarın çevresine katılır. Ünlü bilgin 950 yılındaki ölümüne kadar çoğunlukla Halep'te yaşar ve kendisinden faydalanmak için çeşitli yerlerden buraya gelen öğrencilere dersler verir (Can, 2001, 9).

Fârâbî'nin müzik konusunu ele aldığı eserleri *Kitâbu'l-Mûsikâ'l-Kebîr*, *Kitâbü İhsâi'l-İkâat*, *Kitâb fi'l-İkâat*'tır. Ayrıca ünlü eseri *İhsâu'l-Ulûm*'da dönemin ilimleri arasında müziği de sayarak, bu ilmin öneminden ve özelliklerinden bahseder, melodilerin çeşitleri, nasıl terkip edildikleri, daha tesirli olmaları için hangi özellikleri taşımaları gerektiği gibi konuları ele alır. Müzikle ilgili çalışmaları arasında en fazla tanınanı *Kitâbu'l-Mûsikâ'l-Kebîr* (Büyük Mûsikî Kitabı)'dır. Ortaçağda müzik teorisi üzerine

yazılmış olan Arapça kitapların en ayrıntılı ve sistemli olanlarından biri olan bu eser, müzik dünyasında geniş tesirler uyandırmış, Paris, Salamanca ve Bağdat gibi yerlerde okunmuştur. Kitapta diziler, aralıklar, cinsler, çalgılar ve ritim gibi çok çeşitli konularda önemli bilgiler bulunur ve dönemin çalgıları hakkında verilen bilgiler organoloji ve müzik tarihi açısından büyük kıymet taşır. Bu eserde çeşitli müzik enstrümanlarının perde yapısı ve akordu hakkında verilen ayrıntılı bilgiler o dönemin müziklerinde kullanılan ses sistemi ve aralıklara ışık tutar (Can, 2001, 9-10). H. G. Farmer ve E. Neubauer gibi Batı’lı araştırmacılar da Kitâbu’l-Mûsikâ’l-Kebîr’i, “yazarın geniş bilgisi ve kusursuz metoduyla eşsiz bir bilim adamı olarak, Doğu müziği teorisini kurmak amacıyla kaleme aldığı Arapça’da yazılmış en önemli kaynak” olarak kabul ederler (Farmer, 1987, 681; Neubauer, 2002, 368). Farmer ayrıca, ünlü bilginin ses ile müziğin fizik ve fizyolojik esaslarını inceleme şekli bakımından Grekleri bile aşmış olduğunu, Greklerin hiçbir eser bırakmadığı çalgılar konusunda ayrıntılı araştırmalar yaptığını da vurgular (Farmer, 1987, 681). Kitâbu’l-Mûsikâ’l-Kebîr’in, Avrupa’da çektiği ilgi XX. yüzyılda da devam etmiş, eser Fransızca bir tercümesiyle Rodolph d’Erlanger (ö. 1932) tarafından neşredilmiştir (D’Erlanger, 1930). Ünlü bilgin Kitâb fi’l-İkaat ve Kitâbu İhsâi’l-İkaat adlı eserlerinde ise ağırlıklı olarak ritim bahsini ele alır, ikam terkipleri, temel usullerin taksimatı ve tasnifi gibi konuları işler (Shiloah 1979, 102). Doğuda olduğu kadar Batıda da derin tesirler uyandıran Fârâbî’nin eserleri Lâtinceye çevrilerek, XI. yüzyıldan itibaren gelişmesini sürdürmekte olan Avrupa müziğine önemli katkılarda bulunmuştur. Fârâbî’nin Avrupa’daki çeşitli kütüphanelerde bulunan müziğe dair bazı yazıları Henry George Farmer (ö. 1965) tarafından kısaltılarak İngilizce tercümeleriyle beraber el-Fârâbî’s Arabic-Latin Writings on Music adıyla neşredilmiştir (Farmer, 1934).

3. Türkçe Müzik Yazmalarında Fârâbî

Ortaçağ İslâm dünyasında, Plâton, Aristo, Euclid, Nicomachus ve Ptolemy gibi eski Grek bilginlerinin eserlerinin Arapça’ya tercüme edilmesinden sonra IX. ve XIV. yüzyıllar arasında müzik teorisine ait pek çok Arapça ve Farsça müzik kitabı

yazılmıştır. Kindî (ö. 874) gibi ilk yazarların eserleri büyük ölçüde eski Greklerden çeviri niteliğindedir. Tarentum'lu Aristoxenus'un (IV. yüzyıl), *Elementa Harmonica'sı*, Euclid'e (III. yüzyıl) mal edilen *Sectio Canonis*, Geresalı Nicomachus'un (II. yüzyıl) *Enchiridion'u*, Ptolemy'nin (II. yüzyıl) *Harmonica'sı*, Aristides Quintilianus'un (IV. yüzyıl) *De Musica'sı* gibi Grek kaynakları İslâm dünyasında müzik teorisi alanında yazılan ilk eserlerin temel kaynağını oluşturmuştur (Can, 2001, 8). Fârâbî'nin çalışmaları, Ortaçağ İslâm dünyası müzik teorisinde Greklerinkinden daha özgün ve ayrıntılı bir müzik teorisi ortaya konulmasında dönüm noktası niteliğindedir. Fârâbî, kendisinden sonraki yazarlar arasında büyük saygı ve kabul görmüş ve eserleri X. ve XV. yüzyıllar arasında yazılan hem Arapça hem de Farsça müzik kitaplarının temel kaynakları arasında yer almıştır. Bu döneme ait müzik teorisinde Fârâbî'nin etkisi en fazla, sesin oluşumu ve yayılması, perdeler, aralıklar ve cinsler gibi konularda görülür, Safiyüddin ve Merâğalı Abdülkâdir gibi önemli şahsiyetler başta olmak üzere hemen her yazarda kendisinden alıntı ve nakillere rastlanır (Abdülkâdir Merâgî, 1977, 32; Arslan, 2003, 233).

IX ve XIV. yüzyıllar arasında İslâm dünyasında hızla gelişerek geniş bir coğrafi alanda yaygınlık kazanmış uluslar arası nitelikteki müzik yapısı XV. yüzyılda artık eski önemini kaybeder ve başta Türkler, Araplar ve Farslar olmak üzere çeşitli Müslüman toplumların müzik kültürlerinde daha kişisel karakterde farklı gelişme çizgileri kendini göstermeye başlar (Can, 2001, 1). Yükselen Osmanlı Devleti'nde özellikle İstanbul önemli bir ilim ve sanat merkezi hâline gelir ve XV. yüzyıldan başlamak üzere ilk Türkçe müzik kitapları görülmeye başlar. Aralarında Sultan II. Murat Han, Fatih Sultan Mehmet Han ve II. Beyazıt gibi padişahların, Çandarlızâde İbrahim, Karamânî Mehmet, Sinan Paşa, Fenerîzâde Ahmed, Veliyüddin oğlu Ahmed, Cezerî Kasım Paşa gibi devlet adamlarının ve çeşitli sancaklarda bir çok şehzâdenin yer aldığı devrin önde gelenlerinin, ilim ve sanata verdiği destek sonucunda çeşitli dillerde çok sayıda müzik kitabı yazılır. Bunlar arasında yer alan otuz dördüncü bölümü müziğe ayrılmış manzum bir ansiklopedik eser olan *Bedr-i Dilşâd'ın Muradnâme'si*, Lâdikli Mehmet Çelebî'nin *Zeynü'l-Elhân'ı*, saray müzikçilerinden Hızır bin Abdullah'ın *Edvâr'ı*, Yûsuf bin

Nizâmeddin Kırşehirî'nin Mûsikî Risâle'si, Seydî'nin Matla'ı Türk müzik tarihinin ilk Türkçe kitaplarıdır. XV. yüzyıl yazarlarını müzik teorisine yaklaşımları açısından iki ana grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta yer alan Abdülkâdir Merâgî, Lâdikli Mehmet Çelebî, Fethullah Mümin Şîrvânî ve Alişâh bin Hacı Büke gibi isimler İslâm dünyasında Fârâbî, İbn-i Sînâ ve Safiyuddin tarafından ortaya konulan müzikteki matematiksel ve fiziksel konuları aynı üslûp içerisinde ele almaya devam ederler. Aralarında Yusuf bin Nizâmeddin Kırşehirî, Hızır bin Abdullah ve Seydî gibi isimlerin yer aldığı bir kısım müzik nazariyatçısı ise yazmış oldukları eserlerde, tel üzerinde perde hesaplamaları, aralık ve oranlarla ilgili matematiksel işlemler, uyumsuzluk sebepleri, dörtlü ve beşli cinslerin düzenlenmesi gibi konulara çok az yer vererek ve hatta kimi zaman hiç girmeyerek geleneksel çizgiden farklı yeni bir yol izler. Türk müziğinde Ortaçağ İslâm dünyasında yazılmış eski müzik kitaplarındaki matematiksel nitelikteki birtakım teorik konuların yerini uygulamaya yönelik unsurların aldığı bu yeni tarz XV. yüzyıldan başlayarak hızla benimsenir ve yaygınlık kazanır. Bu tarzı benimseyen yazarların eserlerinde ağırlık merkezini daha çok makam ve terkip tanımları seyir tarifleri, müziğin insanlar üzerindeki etkileri, burçlar ve yıldızlar gibi konular oluşturur. Bu konular karşılıklı bir sohbet tarzında ele alınır ve anlatım sık sık ilgi çekici olay ve hikâyelerle süslenir. Bu yazarların hemen hepsi müzik teorisindeki matematik ve fiziksel konuların üzerinde eski kaynaklardaki gibi uzun uzun durmak yerine sürekli müziğin kitaplardan tam olarak öğrenilemeyeceğini vurgulayarak icra ve pratiği ön plâna çıkarmıştır (Can 2001, 199). Eski tarzın son ustası Lâdikli Mehmet Çelebî'den sonra aralık, cinsler ve dizilerle ilgili kökü eski Greklere dayanan bir çok matematiksel detay büyük ölçüde terk edilir. Bu dönemden itibaren Türkçe müzik kitaplarında Fârâbî'nin eserlerindeki perde, aralık, cinsler ve dizilerle ilgili pek çok matematiksel bilgiden de artık söz edilmez ve alıntı yapılmaz. XV. ve XIX. yüzyıllara ait Türkçe müzik kitaplarında ünlü bilgine atfedilen bilgiler daha çok birtakım masalımsı ve destanımsı rivayetlerden ibarettir. Bu eserlerde Fârâbî müzik ilminin kurucusu sayılarak efsanevî bir kimlikle öne çıkar. Bedr-i Dilşâd'a göre Fârâbî müzik ilmini derleyen olağanüstü bir kişidir (Ceyhan, 1997, 724-725). Seydî, ilk Türkçe müzik kitaplarından olan Matla'sında Greklerin *büyük mükemmel sistemini* Fârâbî'ye dayanarak son defa

anlatanlardan biri olsa bile bu konular eserinde ağırlıklı yer tutmaz ve yazar müziğin kitaplar yerine ancak üstatlardan tam olarak öğrenilebileceğini vurgulamak suretiyle icra ve pratiği ön plâna çıkararak yeni çizgideki yerini alır (Seydî, 17b; Can, 2001, 70-154). Fârâbî'nin müzik sahasında ön plâna çıkan bu efsanevî kişiliği şiiirlere bile konu olur (Okçu, 1993, 156, İnal, 1958, 157).

Osmanlı döneminde XV. yüzyıldan başlayarak Türkçe müzik yazmalarında müziği kuran, kurallarını ortaya koyan efsânevî bir şahsiyet olarak Fârâbî'ye yer veren ve kimi zaman tarihsel gerçeklerle çelişen ve abartılı nitelikte birtakım rivayetler aktaran yazarlardan bazıları şunlardır.

3.1. Yûsuf bin Nizâmeddin Kırşehrî

Hayatı hakkında fazla bilgi olmayan Yûsuf bin Nizâmeddin Kırşehrî, *Risâle-i Mûsiki* (1410) adlı müzik nazariyatına dair mevcut en eski Türkçe eserlerden biri olan çalışmasında Fârâbî'yi müzik ilminin kurucusu olarak kabul eder. Yazar müzik ilminin nasıl meydana geldiğini Fârâbî'ye dayanarak şu şekilde anlatır. “*Fârâbî'den açıkça şöyle rivayet olunur ki yüce Allah felekleri ve yıldızları yarattıktan sonra onlara emir verdi ve onlar harekete geldiler. Onların hareketinden âhenkli sesler ortaya çıktı. O seslere ruhânî nağmeler adını verdiler ve işte müzik ilmi bu ruhânî nağmelerden meydana geldi. Onun için bu ilim ruhânî bir ilimdir. Bilginler bu ilmi riyâzât ile keşfetmişlerdir*” (Yûsuf b. Nizameddin Kırşehrî, 2b). Müzikteki seslerle gök cisimleri, yıldızlar ve gezegenler arasında bağlantı kurmanın kökeni eski Greklere oradan da Asur, Babil gibi daha eski kültürlerle uzanır. Kırşehrî eserinin başka bir bölümünde de Fârâbî'nin makamlar konusundaki görüşlerine yer vermiştir. Buna göre on iki asıl makam, yedi âvâze ve dört şu'be vardır. Geri kalanı terkiplerdir (Yûsuf b. Nizameddin Kırşehrî: 5b). Ancak burada sözü edilen makam ad ve sınıflamaları *Kitâbu'l-Mûsikâ'l-Kebîr* ve Fârâbî dönemine ait diğer kaynaklarında yer almaz (D'Erlanger, 1930).

3.2. Bedr-i Dilşâd

XV. yüzyılın diğer müzik teorisyenlerinden biri olan Bedr-i Dilşâd (b. Mehmet b. Oruç Gazi b. Şaban) (1404-?), II. Murat adına (1404-1451) 10410 beyitlik manzum bir

ansiklopedi olan Muradnâme adlı eseri te'lif etmiştir. Yazar eserin müziğe ayrılan otuz dördüncü bölümünde Fârâbî'den müzik ilminin kurucusu olarak bahsetmektedir. Bedr-i Dilşâd müzik ilminin, ilm-i hey'et (astronomi), ilm-i hikmet (felsefe), ilm-i nücûm (astroloji) ve ilm-i tıbb (hekimlik) olmak üzere dört ilmin karışımı sonucu ortaya çıktığını ve derleyen kişinin de Fârâbî olduğunu ifade eder. Bedr-i Dilşâd'a göre müzikteki on iki makam, yedi âvâze ve dört şu'be'yi ilk defa Fârâbî ortaya koymuştur. Bedr-i Dilşâd kitabında Fârâbî'nin, on iki makamı, on iki burca; yedi âvâzeyi, yedi yıldıza; dört şu'be'yi, dört unsura karşılık gösterdiğini ve daha sonra gelen müzik teorisyenlerinin de yirmi dört terkibi meydana getirdiklerini ifade eder. (Ceyhan, 1997, 724-726; Bedr-i Dilşâd, 34. Bölüm).

3.3. Hızır bin Abdullah

Kimliği ve hayatı hakkında bilgi bulunmayan Hızır b. Abdullah, Sultan II. Murat'ın isteği üzerine yazmış olduğu müzik nazariyatına dair bir eser olan Kitâbü'l-Edvâr'ıyla tanınan XV. yüzyılın diğer müzik nazariyatçılarından. Hızır b. Abdullah eserinde Fârâbî'ye geniş yer verir. Yazar Fârâbî'den alıntı yaparak makamlar ve renkler arasında ilişki kurar ve belli renklere karşılık gelen makamların insan psikolojisi üzerindeki etkisini şu şekilde anlatır. “*Pes her makamların dahı her biri bir renye nisbeti vardur mesela kaçan kim ak renye ta'alluk makam çalınsa veyâhûd eydilse ol sohbet halkının hâtır-ı perişân olur kaçan gülgûn renye ta'alluk makam veyâhûd benefşe renye ta'alluk veyâhûd yeşil renye ta'alluk makamlar çalınsa sevinmek zahir olur kalan makamların dahı rengi buna göre kıyâs itmek gerek şöyle ki münâsib Ebû Nasr-ı Faryâbî'nün hikâyetidür mahallince zikr olına*” (Çelik, 2001, 170; Hızır b. Abdullah, 36b). Hızır b. Abdullah eserin bir başka yerinde, “*mû'allim-i sâni Ebû Nasr Fârâbî Rahmetullâh-i aleyhi bu ilmi gayet kemâlinde bilmişti şöyle kim dilese bir kişiyi güldürürdü ve dilese ağladurdu ve istese uyudurdu ve dilese divâne iderdi ve dilese kendüye getirürdü*” diyerek pek çok kaynakta yer alan Fârâbî'nin “bir mecliste müzik icra edip orada bulunanları önce güldürdüğü, sonra ağlattığı ve daha sonra da uyutup meclisi terk ettiği” şeklindeki abartılı rivayete yer verir (Çelik, 2001, 175, 247; Hızır b. Abdullah, 40b). Yazar ayrıca Fârâbî'ye dayanarak müzikte on iki makam, yedi âvâze ve dört şu'be

olduğunu belirtir. Hızır b. Abdullah eserinin usul konusu ile ilgili bölümünde ise ünlü bilgine dayandırarak sakîl ve hafif usullerini dairesel şekillerle anlatır (Çelik, 2001, 215-36-43).

3.4. Seydî

II. Beyazîd devrinde yaşamış olan müzik nazariyatçılarından Seydî'nin kimliği ve hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 1504'te yazıldığı bilinen Matla isimli çalışması dönemin önemli eserlerindedir. Seydî, kitabının "Nesr İnest" başlıklı bölümünde Fârâbî'den ikinci öğretmen olarak bahseder ve ona dayanarak müziğin ortaya çıkışını anlatır. Buna göre, Allah felekleri yarattığında bunlara dönmelerini emretmiş ve bu dönüşlerden âvâzeler meydana gelmiştir. Feleklerin dönmesinden meydana gelen bu sesler müziğin esası olarak kabul edilmiştir. Seydî ayrıca Fârâbî'ye dayandırarak Türkçe müzik kitaplarında Greklerin büyük mükemmel sisteminden söz eden son yazarlardan biridir (Seydî, 28a). Daha sonraki kaynaklarda bu sisteme rastlanmaz.

3.5. Kadızâde Tirevî

XV. yüzyıl müzik teorisyenlerinden olan Tirevî (ö. 1494) Kastamonu'da doğmuş olup, babası kadılık yaptığı için "Kadızâde" diye anılmıştır. Fen bilimlerinde ve matematikte üstün bilgi sahibi olan Tirevî, Fatih Sultan Mehmet Han zamanında İstanbul'daki Sahn-ı Semân Medreselerinden birisinde müderris olarak görevlendirilmiştir. Tirevî yazdığı müzik *Risâlesinde* müziğin ve makamların icadından bahsettikten sonra terkinin, Fârâbî ve İbn-i Sinâ gibi alimler tarafından kırk sekize çıkarıldığını anlatmış ve kendisi de aynı metodu takip ettiğini belirterek, kırk sekiz terkinin adını vermiştir. Tirevî, Mısır'da Halife huzurunda yapılan bir toplantıda Fârâbî ve İbn-i Sinâ'nın da hazır bulunduğunu ve ezanın makamla okunması konusunda bir tartışma yapıldığını anlatır. Ancak Fârâbî ve (870-950) ve İbn-i Sinâ'nın (980-1037) yaşamış oldukları tarihler göz önüne alınacak olursa her ikisinin birden aynı toplantıda bulunması mümkün değildir. Tirevî'ye göre ayrıca Mısır'da ezanın makamla okunması geleneği de Fârâbî ve İbn-i Sinâ sayesinde başlar (Uygun, 1990, 26). Bu da bir diğer abartılı rivayettir.

3.6. Lâdikli Mehmet Çelebî

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Lâdikli Mehmet Çelebî müzik teorisinde bir yandan Fârâbî, İbn-i Sinâ ve Safiyuddin gibi yazarlar tarafından tâkip edilen çizgiye bağlı kalırken, diğer yandan eserlerinde dönemin yeni müzik anlayışından da söz eden bir müzik nazariyatçısıdır. II. Beyazid'e (1481-1512) sunmuş olduğu müzik nazariyatına dair Risâletü'l-Fethiyye ve Zeynü'l-Elhân adlı eserleriyle tanınır. Lâdikli Mehmet Çelebî'den sonraki yazarların eserlerinde aralıklar, cinsler, diziler ve ses sistemi gibi konularda matematiksel bilgiler yer almaz. Lâdikli lâhn ve nağme gibi müzik terimlerini açıklarken Fârâbî'nin görüşlerine geniş yer ayırmıştır. Zeynü'l-Elhân adlı eserinde Fârâbî'nin ezgi, melodi anlamına gelen lâhn tanımını vermiştir (Kalender, 1982, 123). Risâletü'l-Fethiyye'de ise nağme hakkında Abdülmümin Urmevî ile Fârâbî'nin tariflerini karşılaştırmış ve uzun açıklamalar yapmıştır (Tekin, 1999, 53-54). Yazar çalgılar konusunda da Fârâbî'ye dayanarak bazı bilgiler verir. Lâdikli, Fârâbî'ye dayanarak Hâlis bin Ahvas adında bir bilginin kanuna benzer bir çalgı icat ettiğini ve bu alete bişahverd adını verdiğini ifade ederek çalgının nağmeleri hakkında bilgi vermiştir (Tekin, 1999, 77). Lâdikli ud sazından bahsederken, bilginlerin bu çalgıyı bulan kişinin Fârâbî olduğu konusunda hemfikir olduklarını belirtir ve udun telleri ve perde bağları hakkında detaylı bilgi verir (Tekin, 1999,178). Yazar eserinde Fârâbî'ye dayanarak günün belirli saatlerinde icra edilmesi uygun olan on bir makamın adını vermişse de (Tekin, 1999, 205) Kitâbu'l-Mûsikâ'l-Kebîr'de bu adlara rastlanmaz. Lâdikli kitabında usul konusunu anlatırken de Fârâbî'yi zikretmiş ve onun usul tanımını vererek bu tanımın diğer bilginlerin tanımından farklı olduğunu belirtmiştir. Yazar ayrıca usullerin çeşitleri ile ilgili bazı isimlerin Fârâbî tarafından konulduğunu bildirir (Tekin, 1999, 206-215).

3.7. Abdülbâki Nâsır Dede

Müzik bilgini ve bestecisi olan Abdülbâki Nâsır Dede (ö. 1821), 1794'de yazdığı ve III. Selim'e takdim ettiği Tedkîk ü Tahkîk adlı eserinde, müzik ilmini icat eden ve kurallarını koyan kişinin eski Grek filozofu Pythagoras olduğunu ancak Aristo, Fârâbî ve Safiyuddin Abdülmümin'in bu ilmi geliştirdiklerini belirtir (Aksu, 1988: 148).

3.8. Hâşim Bey

II. Mahmut zamanında Enderûn'a alınmış, musâhiblik, serhânendelik, müezzinbaşılık gibi görevlerde bulunmuş olan ve müzikte hocalığının yanı sıra besteciliği ile de tanınan Hâşim Bey (ö. 1868) Fârâbî'den bahseden son yazarlardan biridir. Hâşim Bey de kendinden öncekiler gibi müzik ilmini kuran ve kurallarını koyan kişiler arasında Fârâbî'nin adını saymakla birlikte, matematiksel ve teknik konularda ünlü bilginin eserlerinden hiçbir alıntı yapmaz (Hâşim Bey, 1865: 60).

4. Sonuç

Osmanlı döneminde XV. yüzyıldan itibaren müzik kitaplarında kendini gösteren daha çok uygulamaya yönelik yeni bir müzik teorisi anlayışla birlikte, müzikte tel bölünmeleri, aralıklar, oranlar ve cinsler gibi önceki yazarlarda geniş yer ayrılan ve kökleri eski Greklere uzanan birtakım konular ağırlığını kaybetmeye başlar. Lâdikli Mehmet Çelebî gibi bir taraftan eski geleneğe de bağlı kalan birkaç yazar dışında Türkçe müzik yazmalarında Fârâbî'nin eserlerinde ayrıntılı olarak ele alınan konulara yer verilmez ve alıntılar yapılmaz. Ünlü bilginin yazıldığı dönemde müzik konusundaki en kapsamlı eser sayılan *Kitâbu'l-Mûsikâ'l-Kebîr*inden ve diğer eserlerinden hiç söz edilmez. Bununla birlikte Nizameddin Kırşehirî, Hızır b. Abdullah, Seydî, Bedr-i Dilşâd, Lâdikli Mehmet Çelebi, Kadızâde Tirevî ve Abdülbâki Nâsır Dede gibi önde gelen müzik yazarlarının eserlerinde, Fârâbî müziğin kurallarını ortaya koyan, olağanüstü yeteneklere sahip efsânevî bir kişilik olarak yaşamaya devam eder ve büyük itibâr görür.

Kaynaklar

- Abdülkâdir M. (1977). *Makâsîdü'l-Elhân*. iht. Takî Bîneş, Tahran.
- Adnan, A. (1987). Fârâbî. *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Aksu, F. A. (1988). *Abdülbâki Nâsır Dede Ve Tedkîk ü Tahkîk*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Arısoy, M. (1988). *Seydi'nin El-Matla Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, F. (2003). *Saftyuddin Abdülmümin el-Urmevî er-Risâletü'ş-Şerefiyye'si*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi İslâm Tarihi Ve Sanatları Türk Din Musikisi Anabilim Dalı, Ankara.
- Bedr-i Dilşâd. *Murâdnâme*. Millî Kütüphane, Mikrofilm, MFA (A 5007), Ankara.
- Can, M. C. (2001). *XV. Yüzyıl Türk Müsikîsi Nazariyatı (Ses sistemi)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ceyhan, A. (1997). *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-Nâme'si*. C.II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Çelik, B. B. (2001). *Hızır Bin Abdullah'ın Kitâbü'l-Edvâr'ı ve Makamların İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- D'Erlanger, R. (1930). Al-Farabi, Grand Trait  de la Musique, Kitabı l-Musiqi al-Kabir. *La Musique Arabe*, t.1, Paris
- Farmer, H. G. (1934). *Al-Farabi's Arabic-Latin Writings on Music*. Glasgow: Civic Press.
- (1987). Mûsikî. *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*. C.VIII, İstanbul.
- Hâşim Bey. (1865). *Hâşim Bey Mecmuâsı*. İstanbul.
- Hızır b. Abdullah. *Kitâbü'l-Edvâr*. Staatsbibliothek zu Berlin, Diez.a.oct.7
- İnal, İ., Kemal. M. (1958). *Hoş Sadâ, (Son Asır Türk Müsikîşinasları)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları Maarif Basımevi.
- Kalender, R. (1982). *XV. Yüzyılda Mûsikî Kuramı (Nazariyatı) ve Zeynü'l-Elhân Fîilmi't-Te'lif Ve'l-Evzân*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Neubauer, E. (2002). *Arabic Writings on Music: Eighth to Nineteenth Centuries*. The Middle East: The Garland Encyclopedia of World Music. C.VI, New York.
- Okçu, N. (1993). *Şeyh Galib, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanın Tenkidli Metni*. C. 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1453. Y.D. Baş. Türk Klas. Diz. 121

- Seydî. (1504) *Matla*. Topkapı Sarayı Kütüphanesi (İstanbul), III. Ahmed Yazmaları, 3459.
- Shiloah, A. (1979). *The Theory of Music in Arabic Writings (c. 900-1900)*. München. G.Henle Verlag Printed in Germany.
- Tekin, H. (1999). *Lâdikli Mehmed Çelebi ve Risâletü'l-Fethiyye'si*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Uygun, M. Nuri. (1990). *Kadızaâde Tirevî ve Mûsikî Risâlesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yûsuf bin Nizâmeddin Kırşehrî. *Risâle-i Mûsikî*. Bibliotheque Nationale (Paris), Suppl, Turc 1424.